

УДК 338

DOI: 10.31359/2312-3427-2018-2-358

Є.О. Бойко, докторант

ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України»

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СТАЛОГО АГРОВИРОБНИЦТВА

Метою нашого дослідження стало дослідження особливостей та передумов формування сталого агровиробництва. Відповідно до проведених нами монографічних досліджень визначено п'ять основних етапів формування сучасної концепції сталого розвитку – методологічний, предконцептуальний, концептуальний, формування програмних документів та парадигмальний. Доведено, що сучасні дослідження в рамках концепції сталого розвитку слід відносити до парадигмального етапу.

Визначено, що сталий розвиток аграрного сектора визначається тісно взаємопов'язаними складовими – економічної, соціальної та екологічної. При цьому поняття сталого агровиробництва нерозривно пов'язано із зростанням виробництва продуктів харчування, ефективним використанням економічних та інтелектуальних ресурсів, підвищенням добробуту та розвитку сільських територій, стабільним і збалансованим природокористуванням.

В авторському трактуванні «стале агровиробництво» можна розуміти як концепцію формування цілісної системи агровиробництва, що включає в себе екологічні підходи до ведення аграрного виробництва, що в кінцевому результаті створює ефективну виробничу екосистему здатну забезпечувати потребу в продуктах харчування та створювати необхідні соціальні умови для розвитку сільських територій.

Ключові слова: *сталий розвиток, агровиробництво, стале агровиробництво, концепція сталого розвитку, передумови формування.*

Постановка проблеми. *Ідеї сталого розвитку як основної парадигми подальшого розвитку людства формувалися протягом досить тривалого часу. Вони почали переважати в 1960–1970 рр. минулого століття. Сталося це тоді, коли ряд екологічних та соціально–економічних проблем стали загрожувати життю сучасних і майбутніх поколінь.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами сталого агровиробництва займаються такі вітчизняні вчені як: М.А. Хвесик, І.В. Бистряков, О.О. Веклич, В.А. Голян, Л.В. Левковська, В.В. Микитенко, Я.В. Остафійчук, Є.В. Хлобистов [1], А.І. Крисоватий [4], О.Л. Попова [9] та ін. Але потребують подальшого дослідження питання передумов формування аграрного виробництва на принципах сталого розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження стало дослідження особливостей та передумов формування сталого агровиробництва.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку світової економіки найбільш важливими є рішення прийняті Конференцією ООН з питань сталого розвитку «Ріо +20», відповідно до яких передбачено реалізацію низки заходів, таких як:

- «перехід до більш безпечних для екології моделей економіки із зосередженням уваги на подоланні бідності;
- більш широке використання поновлюваних джерел енергії, що дозволить істотно скоротити викиди вуглецю й масштаби забруднення середовища життя, одночасно сприяючи економічному зростанню;
- захист океанів від вилову риби, руйнування морських екосистем і негативного впливу зміни клімату;
- раціональна облаштованість міст і створення в них більш сприятливих умов для життя;
- більш ефективне управління лісовими ресурсами, що сприятиме скороченню масштабів знеліснення удвічі до 2030 р. та дасть змогу уникнути, за нашими оцінками, збитку в 3,7 трлн дол. США від зміни клімату в результаті викиду парникових газів; збереження біорізноманіття; збільшення чистої води й виробництва медичних препаратів, забезпечуваних лісами;
- поліпшення способів збереження й управління водними ресурсами з метою сприяння розвитку й захисту від опустелювання» [1, с. 12].

Якщо розглядати формування концепції сталого розвитку слід виділити декілька ключових моментів які свого часу сформували та популяризували цей напрямок. Ми вважаємо за доцільне сформувати основні етапи розвитку концепції сталого розвитку, що стали передумовою для формування нового погляду на систему ведення аграрного виробництва і сформували поняття «сталого агровиробництва».

1. Етапи формування сучасної концепції сталого розвитку

Етап	Ключові події	Характеристика
Методологічний етап	Теоретичні і методологічні концепції сталого суспільного розвитку на основі екологічних підходів, започатковані:	
	– видатним українським вченим–економістом та екологом С. А. Подолинським	Зробив великий прорив у розвитку світової економічної думки, порушивши низку принципово нових підходів до аналізу розвитку людства, пов'язавши його із збереженням і нагромадженням енергії.
	- видатним вченим В. Вернадським, що сформував вчення про ноосферу	Розробив вчення про ноосферу як системну основу взаємодії людини й природи, у межах якої розумна людська діяльність стає визначальним фактором розвитку. Гармонійний взаємозв'язок усіх структурних складових ноосфери – людства, суспільних систем, наукових знань, техніки й технологій в єдності з біосферою є основою її стійкого існування й розвитку.
Предконцептуальний етап	Конференція Організації Об'єднаних Націй (ООН) з проблем навколишнього середовища (Стокгольм, 1972 р.); наукові доповіді Римського клубу (1972 р.)	Визначено зв'язок економічних, соціальних і екологічних проблем;
Концептуальний етап	Всесвітня комісія з охорони навколишнього середовища і розвитку ООН у роботі «Наше спільне майбутнє», що стала відомішою під назвою «Доповідь Брундтланд» запропонувала Концепцію сталого розвитку (Sustainable Development) (1987 р.).	Доведено вплив людського розвитку, особливо зменшення бідності та перерозподілу багатства, на формування стратегій збереження довкілля. Визнано пріоритет екологічних обмежень економічного зростання.
	Декларації з навколишнього середовища і розвитку, яку прийняла Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо–де–Жанейро (3 –14 липня 1992 р.).	Вперше набуло економічного змісту і вилилося в обґрунтування допустимих меж розвитку економіки, нешкідливих для довкілля. Сталий розвиток забезпечує потреби сучасного покоління без втрат можливостей для нащадків у майбутньому забезпечувати власні потреби.

Формування програмних документів	Проведення у м. Ріо-де-Жанейро (1992 р.) “Самміту “Планета Земля”, на якій був прийнятий фундаментальний підсумковий документ – Програма дій “Порядок денний на XXI століття” (AGENDA–21).	Основні позиції цієї програми: - реалізація соціально-демографічної політики щодо стримування та обмеження природного приросту населення; - зростання частки високотехнологічних виробництв; - повна відмова від ресурсо- та енерго-містких технологій; - структурна трансформація економіки на користь безвідходних, екологічно чистих і безпечних виробництв; - раціональне природокористування й максимальне збереження природних ресурсів і навколишнього середовища; - відмова від концепції «споживацького» суспільства; - гарантування екологічної безпеки розвитку суспільства; - розвиток міжнародного співробітництва у сфері охорони довкілля.
Парадигмальний етап	Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН: Майбутнє сталого розвитку (Нью-Йорк, 2009 р.); 15-та щорічна Міжнародна конференція дослідження сталого розвитку в Утрехті (Нідерланди, 2009 р.); 8-та сесія Комісії зі сталого розвитку (Нью-Йорк, 2011 р.); конференція ООН з питань сталого розвитку, відома як «Ріо +20» (Ріо де-Жанейро, 2012 р.)	Сформовано важливі аспекти та завдання створення інноваційних інституціональних засад господарювання, зокрема «зеленої» економіки, сталого розвитку й подолання бідності. Пропонувалися методи вирішення багатьох проблемних питань у царині сталого розвитку, включаючи виклики, пов'язані з розвитком міст, енергією, водою, продовольством й екосистемами, а саме океанського простору.

Розроблено автором на основі [1,2,3]

Відповідно до проведених нами монографічних досліджень ми визначили п'ять основних етапів формування сучасної концепції сталого розвитку – методологічний, предконцептуальний, концептуальний, формування програмних документів та парадигмальний. Акцентуємо увагу на тому, що сучасні дослідження в рамках концепції сталого розвитку слід відносити до парадигмального етапу.

Хоча останнім часом до сталого розвитку як парадигми розвитку людства висловлюють багато зауважень, але багато з них взагалі стосуються не сутності самої парадигми, а неоднозначним трактуванням і перекладом терміна sustainable development (збалансований, правильний,

рівномірний, стійкий тощо). Хоча немало і відвертих противників ідеї сталого розвитку з погляду можливого погіршення соціального становища у світі, а відтак і загострення економічних, продовольчих, політичних та військових проблем.

Ми не можемо не погодитись з позицією А. І. Крисоватого та О. М. Десятнюк, які зазначають, що «зміст сталого розвитку слід розуміти як систему взаємних постійних і безперервних процесів: – екологічного розвитку особистості; – якісних трансформацій природокористування; – опори на інноваційний технічний розвиток; екологічної спрямованості всіх інвестиційних проектів; екологізації права та інституціональних відносин [4, с.52].

Аналізуючи парадигму сталого розвитку не можна не визначати той факт, що багато рішень з нею пов'язаних за своєю сутністю залишилися декларативними, а отже, потребували детального опрацювання для впровадження в господарську практику вже на національному рівні кожної окремої країни.

Особлива увага в концепції сталого розвитку надається сталому землекористуванню та розвитку сталого агровиробництва. Задля досягнення сталого розвитку світової спільноти сільському господарству відводилося і відводиться особливе місце – воно повинно спільно з відповідною сервісною інфраструктурою компенсувати панування індустріального типу виробництва і забезпечити соціальний та економічний розвиток, а також охорону навколишнього середовища.

При цьому особлива роль сільського господарства пояснюється, перш за все, тим, що сільське господарство в порівнянні з іншими сферами людської діяльності найближче до природи, в ньому безпосередньо використовуються природні ресурси, перш за все родючий (органічний) шар земної поверхні, на утворення якого пішли тисячоліття.

В аграрній науковій літературі досить широко використовується термін «стале аграрне виробництво» (sustainable agriculture). Але дотепер не існує чіткого визначення цього терміну. По суті існує значна кількість термінів, які вважаються якби синонімами сталого агровиробництва. Зокрема, досить часто використовується термін «альтернативне землеробство», що характеризується переходом від техногенної індустріальної системи землеробства до екологічно стійкої системи з мінімальним використанням невідновлюваних енергетичних ресурсів.

Також досить часто зустрічаються терміни «екологічне землеробство», «біологічне землеробство», «динамічно адаптивне» та «екологічно збалансоване землеробство». Задля термінологічного обґрунтування поняття «стале агровиробництво» нами здійснено спробу

спочатку проаналізувати весь спектр аналогів терміну «стале агровиробництво».

2. Аналоги терміну «стале агровиробництва»

Термін	Сутність
Органічне землеробство	об'єднує всі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно–, соціально– та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції. В основі таких систем лежить використання локально–специфічної родючості ґрунтів як ключового елемента успішного виробництва [5].
Органічне сільське господарство	комплексна система управління виробництвом, яка стимулює і посилює благополуччя аграрної екосистеми, включаючи біологічне різноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунту, що досягається використанням усіх можливих агрономічних, біологічних і механічних методів на противагу застосуванню синтетичних матеріалів для виконання специфічних функцій всередині системи» [6].
Екологічне землеробство	це технологія виробництва сільськогосподарської продукції, яка забороняє або значно обмежує використання мінеральних добрив і забороняє – отрутохімікатів для захисту рослин. Базується на використанні сівозмін, застосування в якості добрив рослинних залишків, перегною і компостів, бобових рослин, органічних відходів виробництва, і використанні мікробіологічних препаратів [7]
Органічне землеробство, (природне землеробство, біологічне землеробство)	це метод ведення сільського господарства, який виключає застосування пестицидів, гербіцидів, хімічних добрив, регуляторів росту рослин а також генно модифікованого посівного матеріалу [8]

Отже, системи землеробства, що в першу чергу враховують екологічні аспекти використовують природний потенціал рослин, тварин і ландшафтів і спрямовані на гармонізацію сільськогосподарської практики та навколишнього середовища. «Органічне землеробство суттєво зменшує використання зовнішніх факторів виробництва (ресурсів) шляхом обмеження застосування синтезованих хімічним шляхом добрив, пестицидів і фармпрепаратів.

Замість цього для підвищення врожаїв і для захисту рослин використовуються інші агротехнологічні заходи й різноманітні природні чинники. Органічне землеробство дотримується принципів, які обумовлені

місцевими соціально–економічними, кліматичними та історико–культурними особливостями» [5].

Український науковець О.Л. Попова розглядає сталий розвиток в контексті розвитку агросфери та визначає його як системні, орієнтовані на інтереси і потенціал людини, соціуму й суспільства загалом адаптивні за природою та якісні за суттю цілеспрямовані зміни, що супроводжуються підвищенням еколого–економічної ефективності, соціально–економічної прогресивності та екологічної стійкості як щодо попередніх інваріантних станів, так щодо досягнення раціональних моделей сталості на різних етапах еволюційного розвитку [9].

Сталий розвиток аграрного сектора визначається тісно взаємопов'язаними складовими – економічної, соціальної та екологічної. Основними критеріями сталого економічного розвитку галузі є зростання виробництва безпечних продуктів харчування з метою задоволення потреб населення, забезпечення економічної ефективності виробництва, яке дозволяє в майбутньому здійснювати розширене відтворення.

Соціальна складова сталого агровиробництва включає підвищення рівня розвитку сільських територій, стабілізацію демографічних і міграційних процесів на селі. Стале природокористування пов'язано із забезпеченням в коротко та довгостроковій перспективі стійкості агросистем, поліпшенням якості навколишнього середовища і збереженням природних ресурсів. В загальному підсумку сталий розвиток агровиробництва дозволить уникнути погіршення стану і втрати оброблюваних земель, збільшити родючість ґрунту.

Поняття сталого агровиробництва нерозривно пов'язано із зростанням виробництва продуктів харчування, ефективним використанням економічних та інтелектуальних ресурсів, підвищенням добробуту та розвитку сільських територій, стабільним і збалансованим природокористуванням. Тільки збалансований економічний, соціальний та екологічний розвиток здатний забезпечити формування сталого агровиробництва в довгостроковій перспективі. Взаємозв'язок елементів сталого агровиробництва представлено на рисунку.

Стале агровиробництво об'єктивно обумовлено специфікою галузі її значною залежністю від природно–кліматичних умов; використанням у виробничому процесі землі як рідкісного і обмеженого ресурсу, а також живих організмів, що характеризуються різними потенційними можливостями виробництва продукції на одиницю витрачених ресурсів; складністю і слабким розвитком виробничої і соціальної інфраструктури, що приводять до вкрай низького рівня продуктивності і оплати праці.

Взаємозв'язок елементів сталого агровиробництва

Побудовано автором з використанням [10]

Все це в підсумку призводить до того, що аграрний сектор не може в повній мірі вписуватись в модель ринкової економіки і розвивається за умови відповідної державної підтримки.

Зважаючи на відсутність єдиного підходу до трактування терміну «стале агровиробництво» зазначимо, що на нашу думку, його можна розуміти як концепцію формування цілісної системи агровиробництва, що включає в себе екологічні підходи до ведення аграрного виробництва, що в кінцевому результаті створює ефективну виробничу екосистему здатну забезпечувати потребу в продуктах харчування та створювати необхідні соціальні умови для розвитку сільських територій.

Відповідно в сучасних умовах маючи в основі базові принципи еколого-соціо-економічного розвитку і формуючи умови для позитивного синергетичного ефекту стале агровиробництво є одним із найважливіших напрямків становлення та функціонування сталої еколого-економічно господарської системи.

Пошук нової парадигми сільського розвитку в умовах багатофункціональності галузі та необхідність дотримання екологічних

імперативів, що дозволяють кратно збільшити продуктивність ресурсів, системно пов'язавши концепцію сталого сільського розвитку та стратегію розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року, тим самим, забезпечити високий рівень життя населення, продовольчу національну безпеку і конкурентоспроможність аграрного сектору України.

Зміна парадигми розвитку аграрного сектора в бік великомасштабної екологізації має під собою фундаментальну основу – повинна бути забезпечена чітка і послідовна заміна культивованих систем господарювання від техногенного типу, при якому відсутній облік екологічних імперативів, до альтернативного типу, який передбачає скорочення до розумного мінімуму зовнішнє антропогенний вплив на агроєкосистеми, створення необхідних і достатніх умов для активізації біологічного потенціалу агроєкосистем.

Отже, стале агровиробництво визначається трьома тісно взаємопов'язаними складовими: економічною, соціальною та екологічною. Сталий розвиток досягається, якщо протягом тривалого часу забезпечується в єдності і взаємодії відтворення виробничого потенціалу, людських ресурсів і природного середовища. Вирішальну роль в сталості сільського господарства і його окремих галузей відіграють також і макроекономічні фактори, такі як соціально–економічна і аграрна політика держави.

Більшість ринків характеризуються присутністю конкуренції. Звідси і виникає необхідність постійно досліджувати значення і визначення конкуренції як сили, що керує розвитком суспільства [11]. Стале агровиробництво надає можливості для забезпечення стійкої рівноваги між економічним благополуччям і збереженням місця проживання та ведення виробничої діяльності. Ефективність діяльності підприємства є найважливішою узагальнюючою характеристикою результативності діяльності, яка розраховується як відношення величини створених товарів і наданих послуг до сукупних затрат підприємства [12]. До основних переваг сталого агровиробництва можна віднести:

- 1) кращі смакові якості продуктів харчування;
- 2) збереження навколишнього середовища;
- 3) підвищення біологічного різноманіття;
- 4) безпеку для здоров'я людини і тварин, так як органічні продукти не містять хвороботворних мікроорганізмів, паразитів, ГМО та алергічних компонентів.

Висновки. На даний момент повний перехід на стале агровиробництво неможливий навіть теоретично, так для того, щоб відновити ґрунт після використання традиційної системи господарювання для застосування органічних методів, необхідно як мінімум кілька років. У зв'язку з цим в даний момент розглядається поступовий перехід від традиційного сільського господарства до сталого.

Перехід до сталого агровиробництва вимагає серйозних структурних змін. Просто зниження інтенсивності використання або навіть повна відмова від застосування продуктів штучного походження, інтенсивної обробки ґрунту не дасть бажаного результату.

Бібліографічний список: 1. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д.т.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Б.Є. Патона. – Вид. 2-ге, переробл. і доповн. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2016. – 72 с. 2. Царик Т.Є., Файфура В.В. Основи екології. – Тернопіль, 2003. – 207 с. 3. Що таке сталий розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ngo.donetsk.ua/uploads/files/text16_1.pdf. 4. Сталий розвиток аграрно–індустріального регіону: передумови, загрози і перспективи досягнення / за ред. д. е. н., професора А.І. Крисоватого та д. е. н., професора О.М. Десятнюк. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 440 с. 5. Екологічне сільське господарство як підтримка зрівноваженого розвитку // Матеріали навчання для консультантів з питань сільського господарства, Польський екологічний клуб, 2006. 6. FAO – Commiteeon Agriculture [Electronic resource]/ Food and Agriculture Organization of the United Nations. – Mode of access:<http://www.fao.org/unfao/bodies/coag/coag15/X0075E.htm>. 7. Екологічне землеробство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://terminovo.com.ua/catalog-ua/article_info.php?articles_id=171; 8. Органическое земледелие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dachnik.org.ua/organichne-zemlerobstvo.html>; 9. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О.Л. Попова // НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2009. – 352 с. 10. Иванов В.А. Методологические основы устойчивого развития аграрного сектора / В.А. Иванов, А.С. Пономарева // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2011. – № 4 (16). 11. Рябуха М.С. Конкуренція як категорія ринкових відносин та конкурентоспроможність як предмет наукових досліджень / М.С. Рябуха, А.Є. Цицоріна // Вісник ХНАУ. Серія: економіка АПК і

природокористування. – Харків: ХНАУ 6(2007): 96-100.
12. Пономарьова М.С. Аналіз ефективності виробництва сільськогосподарських підприємств / М.С. Пономарьова, Н.Ю. Муха // Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 5. – С. 123–129.

Е.А. Бойко. Особливості та передумови формування сталого агровиробництва. Целью нашего исследования явилось исследование особенностей и предпосылок формирования устойчивого агропроизводства. Согласно проведенных нами монографических исследований определены пять основных этапов формирования современной концепции устойчивого развития - методологический, предконцептуальный, концептуальный, формирование программных документов и парадигмальный. Доказано, что современные исследования в рамках концепции устойчивого развития следует относить к парадигмальному этапу.

Определено, что устойчивое развитие аграрного сектора определяется тесно взаимосвязанными составляющими - экономической, социальной и экологической. При этом понятие устойчивого агропроизводства неразрывно связано с ростом производства продуктов питания, эффективным использованием экономических и интеллектуальных ресурсов, повышением благосостояния и развития сельских территорий, стабильным и сбалансированным природопользованием.

В авторской трактовке «устойчивое агропроизводство» можно понимать как концепцию формирования целостной системы агропроизводства, включающий в себя экологические подходы к ведению аграрного производства, что в конечном итоге создает эффективную производственную экосистему способную обеспечивать потребность в продуктах питания и создавать необходимые социальные условия для развития сельских территорий .

На данный момент полный переход на устойчивое агропроизводство невозможен даже теоретически, так для того, чтобы восстановить почву после использования традиционной системы хозяйствования для применения органических методов, необходимо как минимум несколько лет. В связи с этим в данный момент рассматривается постепенный переход от традиционного сельского хозяйства к устойчивому.

Переход к устойчивому агропроизводства требует серьезных структурных изменений. Просто снижение интенсивности использования или даже полный отказ от применения продуктов искусственного

происхождения, интенсивной обработки почвы не даст желаемого результата.

Ключевые слова: устойчивое развитие, агропроизводство, постоянное агропроизводство, концепция устойчивого развития, предпосылки формирования.

Е.А. Войко. The features and prerequisites for the formation of sustainable agroproduction. The purpose of our study was to study the features and prerequisites for the formation of sustainable agro-production. In accordance with our monographic research, we identified five main stages of the formation of a modern concept of sustainable development - methodological, pre-conceptual, conceptual, programming documentary and paradigmatic. It is proved that contemporary research within the concept of sustainable development should be attributed to the paradigmatic stage.

It is determined that sustainable development of agrarian sector is determined by closely interconnected components - economic, social and ecological. At the same time, the notion of sustainable agricultural production is inextricably linked with the growth of food production, the efficient use of economic and intellectual resources, the welfare and development of rural areas, and the sustainable and balanced use of nature.

In the author's interpretation, "steel agroproduction" can be understood as the concept of forming a holistic agricultural production system, which includes environmental approaches to agrarian production, which ultimately creates an effective production ecosystem capable of meeting the need for food and creating the necessary social conditions for the development of rural areas .

At the moment, a complete transition to steel agroproduction is impossible even theoretically, so in order to restore the soil after using the traditional management system for the application of organic methods, it is necessary for at least several years. In this regard, a gradual transition from traditional agriculture to sustainable is currently being considered.

The transition to sustainable agricultural production requires serious structural changes. Simply reducing the intensity of use or even the complete refusal to use artificial products, intensive soil treatment will not give the desired result.

Key words: sustainable development, agroproduction, steel agroproduction, concept of sustainable development, preconditions of formation.

Стаття надійшла до редакції: 14.03.2018 р.